

บทบรรณาธิการ

EDITORIAL

ศรัทธาในการทำงาน

นักบริหารในวงราชการและธุรกิจน้อยใหญ่คงทราบดีแล้วว่า งานใดๆ ก็ตามจะดำเนินไปได้ด้วยดีนั้น จำเป็นต้องอาศัย คน เงิน ทรัพยากร และการจัดการ เป็นองค์ประกอบกัน บทความเรื่องนี้จะขอหยิบยกเรื่องของคนมาพิจารณาและคนที่จะนำมาพิจารณานี้ ก็จะไม่ขอพิจารณาในแง่รูปธรรมว่าเป็นหญิงหรือชาย หนุ่มหรือแก่ ๆ แต่จะพิจารณาเฉพาะในด้านจิตใจ กำลังใจ ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส ความเชื่อมั่น ความไว้วางใจ ฯลฯ ซึ่งจะขอเรียกว่า “ศรัทธา” อย่างเดียว

ในวิชาการบริหารสมัยใหม่ท่านย่อมทราบอยู่แล้วว่า ได้มีการพยายามศึกษาพิจารณาถึงจิตใจของคนผู้ร่วมงานทุกระดับมากยิ่งขึ้นทุกทีๆ เพราะไม่มีใครคิดจะบริหารงานด้วยการใช้อำนาจราชศักดิ์บังคับขบไส ไซ้ให้ทำงานอย่างสมัยก่อน หรืออย่างในสังคมหลังมานี้แล้ว มานี้ไม่ว่าจะเป็นการบริหารที่ดี ที่ทรงประสิทธิภาพเป็นแน่ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมุ่งศึกษาวิจัยในด้านบุคลิกภาพและพฤติกรรมมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับมา การศึกษาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ตามแนวใหม่นี้จึงมีลักษณะเป็นการศึกษาตัวคน ภาวะทางใจ และการแสดงออกในการทำงานเป็นสำคัญ ท่านที่ติดตามอ่านวารสารฯ นี้โดยตลอดมาก็ย่อมจะได้ผ่านพบเรื่องทำนองนี้มาแล้วรวมหลายเรื่อง นอกจากนี้ ก็มีปรากฏในวารสารอื่นๆ อีกมากมาย เช่น บทความเรื่อง “จิตวิทยาทางการปกครอง” ของอมร รักษาสัตย์, ในวารสารข้าราชการ ฉบับเดือนมีนาคม 2508 เป็นต้น

คำว่า “ศรัทธา” นี้มีความหมายกว้างขวางมาก เพราะคนเราแต่ละคนต่างก็มีความเชื่อมั่นและมีอุดมการณ์ต่าง ๆ กันทั้งด้านประเภทของความเชื่อมั่นและความหนักเบาแห่งความเชื่อมั่น ซึ่งอาจจะมิเหมือนหรือไม่เท่ากันก็ได้ เช่น ความรักมั่นเทอดทูนใน

ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ ความรักและเห็นอกเห็นใจในญาติมิตร และผู้พบการี ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นองค์ประกอบของศรัทธาของแต่ละคนทั้งสิ้น แต่ในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะศรัทธาที่เกี่ยวกับการทำงาน ซึ่งจะขอจำแนกการพิจารณาออกเป็นสี่ประการ คือ ศรัทธาในงาน ศรัทธาในนางาน ศรัทธาในเพื่อนร่วมงาน และศรัทธาในตัวเอง

ศรัทธาในงาน

การบริหารงาน ถ้ามองในแง่ของคนทำ ก็อาจเรียกได้ง่ายว่า “ทำงาน” คือ มีงานให้ทำ มองจากแง่จิตใจแล้ว ชนิดของงานก็มีความสำคัญที่จะดึงดูดให้ผู้ทำงานมีศรัทธาต่องานได้ไม่มากนักน้อย

ตามปรกติ งานดี งานมีเกียรติ งานที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมและส่วนตน งานที่ให้คุณไว้โทษ หรือที่ทางพุทธศาสนาจัดรวมกลุ่มว่า “สัมมาชีพ” นั้น คนทำก็มีความสบายใจที่จะได้มาทำ คือมีศรัทธา ถ้าส่งเสริมศรัทธาให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น คนทำก็มีศรัทธากลับเพิ่มขึ้น ก็ย่อมจะทำงานได้ผลดียิ่งขึ้นตามส่วน ในทำนองตรงกันข้าม งานไม่ดี งานบาปกรรม งานมิจฉวีพ ประเภทฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต ยาเสพติด ฯลฯ จะหากคนสมัครใจทำได้ยาก ที่ทำอยู่ก็มักมีความจำเป็น ดังเช่นงานที่ต้องเกี่ยวกับการตัดสินประหารชีวิตคนนั้น มีผู้เล่าว่า กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เคยตรัสว่าไม่มีใครสั่งให้ประหารชีวิต คงชดทอดกันไปตามลำดับคือ ลูกขุน ผู้ตัดสินคดีก็ชักกฎหมาย ว่ากฎหมายให้ลงโทษประหารแล้วต้องนำเรื่องขึ้นทูลเกล้าฯ พระเจ้าแผ่นดินก็ชักลูกขุนว่าให้เป็นไปตามที่ลูกขุนตัดสินมา กรมเนกราบาลก็ชักพระเจ้าแผ่นดินว่ามีพระบรมราชโองการให้เอาไปประหาร ส่วนหลวงงำเมือง ผู้จัดการประหารชีวิตก็ชักทอดพระอาทิตย์ เพราะมักประหารเวลาบ่าย ท่านก็ชำเลืองดูพระอาทิตย์บอกว่า “ตะวันบ่ายแล้วนะ” พอถึงเพชรฆาตๆ ก็ชักโทษหลวงงำเมืองว่า “คุณหลวงท่านสั่งให้ประหารแล้ว (ดู “สอ. สัจจวาที” (นามปากกา) “โทษประหารชีวิต” ในชาวกรุง, มีนาคม 2508, หน้า 30) หากพิเคราะห์ถึงเนื้อแท้ตามอุทธาหรณ์ที่เสนอนี้ ก็จะต้องยอมรับความจริงว่า ลักษณะของงานที่ท่านนั้นเองที่ทำให้ผู้เกี่ยวข้องไม่มีศรัทธาในงานเลย คงทนทำไปตามหน้าที่เท่านั้น ถ้ามีโอกาสเปลี่ยนงานที่จะอำนวยความสุขใจให้ได้ดีกว่าแล้ว ก็ย่อมจะฉวยโอกาสทันที มีพักต้องสงสัย ฉะนั้น ในทางรัฐประศาสนศาสตร์จึงกำหนดเป็นหลักวิชาไว้ว่า การที่จะพิจารณาเรื่องสมรรถภาพของงานและประสิทธิภาพของงานนั้น จำเป็นต้องจัดให้คน

มีศรัทธาในงานนั้นโดยจะต้องพิจารณาทั้งงาน (job) และความพอใจในงานนั้น (job satisfaction) ผลงานของผู้หนึ่งจึงจะสูงขึ้น

ศรัทธาในนาย

ทุกท่านต่างก็ทราบดีแล้วว่าการบริหารงานจะทำคนเดียวไม่ได้ จำเป็นต้องทำหลายคน จึงต้องมีการปกครองบังคับบัญชาโดยมีนายมีลูกน้อง ยิ่งเป็นการบริหารราชการด้วยแล้ว ก็ยังมีผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นลำดับชั้นอยู่อย่างมากมาย ฉะนั้น ในการทำงานทุกแห่งก็จะมองเห็นนายอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น ศรัทธาในนายหรือศรัทธาที่เกี่ยวกับตัวนายจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งแก่จิตใจของลูกน้องทั้งหลาย โดยเฉพาะในสังคมไทยเรานี้ นายยิ่งสำคัญเป็นทวีหรือตรีคูณ ดังที่พระเจ้ากรุงอังวะครุสขมนายชนมทัมม ยอดนักมวยไทยว่า “ถ้ามีนายดีแล้วไหนเลยจะเสียกรุงแก่พม่า” และยังแสดงออกมาในรูปคติในการบริหารงานในส่วนรวมซึ่งเป็นข้อเตือนใจของแต่ละคนหลายอย่างหลายประการ เช่น “คนไทยจะดีเพราะมีนาย” (ตุวารสารนี้ ฉบับที่แล้ว) ความสำคัญในเรื่องนี้มีไข่ม้อยู่แต่กฤหัสถ์เท่านั้น แม้แต่ในหมู่ผู้ถือศีลอยู่ในวัดก็ต้องการหัวหน้าที่ดี มิฉะนั้นจะเข้าตำรา “เจ้าวัดไม่ดี พระชีสกปรก”

ในที่นี้ผู้เขียนไม่อยากจะสาธกคุณสมบัติของนายชนิดดี ๆ ให้นายความ (ผู้สนใจอาจหาตำราดูได้มากมาย หรือจะดูจากเรื่องที่ย่างข้างต้นในวารสารข้าราชการ ก็คงพอใช้ได้) แต่ก็ขอสรุปว่า นายดีต้องมีลักษณะบางอย่างเช่น ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับผู้ใต้บังคับบัญชา ให้ความเห็นอกเห็นใจกันจริง อย่างที่ฝรั่งว่า “Go Through Thick and Thin Together” โดยเฉพาะในงานที่ฝืนอันตรายและเหนื่อยยาก ดังจะเห็นได้จากสถิติว่าเมื่อเทียบเปอร์เซ็นต์แล้ว นายทหารชั้นร้อยตรีจะเสียชีวิตมากกว่าพวกอื่น เพราะต้องอยู่แนวหน้าและต้องทำตัวเป็นผู้นำที่กล้าหาญ นายบางคนก็มีดีเพียงอย่างเดียว เช่น เห็นอกเห็นใจลูกน้อง ส่งเสริมลูกน้องให้ได้ดี บางคนก็ดีที่เป็นคนซื่อสัตย์ ฉลาด หรือเป็นคนมีอุทิศตนซึ่งกันนับว่ายังมีดี มีโอกาสสร้างศรัทธาอยู่บ้าง

ต่อไปนี้ ขอเชิญพิจารณาลักษณะนายชนิดที่จะไม่สร้างศรัทธาแก่ลูกน้อง ใครต้องไปเป็นลูกน้องก็ถือว่าเป็นกรรมอันจะหลีกเลี่ยงมิได้ จนกว่าจะเปลี่ยนนายหรือย้ายตัวเองไปมีนายอื่น นายประเภทนี้ ได้แก่ นายที่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นใจลูกน้อง ไม่รักใคร่จริง มีแต่หลอก

ใช้ ไม่สลับรับฟังความเป็นอยู่ ความรู้สึกของผู้ใต้บังคับบัญชา บางที่ถึงขนาดไม่พบหน้ากัน เลยก็มี เอารัดเอาเปรียบเบียดเบียนลูกน้องด้วยประการต่างๆ เช่น รับราชการตามหน้าที่ แล้วยังไม่เพียงพอ ยังเรียกไปปรนนิบัติราชการที่บ้านด้วย หรือเบียดเบียนพรราชการ งานหลวง ขาด งานราษฎร์ไม่ให้เสียก็มี บางพวกหุบเบา ไม่มีอุทิศตน ไม่ซื่อสัตย์ ไม่มีศีลธรรม ไม่รู้จักพอ ไม่เคารพตัวเองและวิชาชีพของตน เล่นพรรคเล่นพวก ซึ่งไม่ควรจะทำในวงราชการ

หัวหน้าที่มีลักษณะดังกล่าว ไม่มีทางจะสร้างศรัทธาแก่น้องที่ไม่ประจบสอพลอ ได้เลย งานที่เจริญอยู่แล้วก็จะมีแต่ทรงและทรุด ใครทำงานด้วยก็เท่ากับทำกุศลในเนื้อหาที่ไม่บุญ ไม่มีวันจะงอกเงยเป็นผลได้ ถ้าไม่ปกครองด้วยวิธีที่ค่ายกักกันแล้ว ในไม่ช้าลูกน้องก็จะขอตัวไปตายคาบหน้ากันหมด หน่วยงานแบบนี้ดูไม่ยาก ดูที่อัตราคนเข้าออกก็เกือบจะ ได้ความจริง

คงได้กล่าวมาแล้วว่า นายในสังคมไทยเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในการทำงาน เพราะนายคือผู้นำ ผู้ใช้ภาวะการนำ ที่นำและแนะให้เกิดภาวะสร้างสรรค์ในการทำงาน ให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ขององค์การ ถ้านายเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้ง เสียแล้ว จะหวังอะไรจากผลงาน ปัญหาถ้ามีผลกระทบถึงผลงานก็จะยิ่งร้ายแรงขึ้น ถ้า ลูกน้องต้องการใช้สติปัญญาเพื่อหวังเอาดีจากความรู้ความสามารถ ในที่สุดก็จะมีแต่พวก ประจบสอพลอคอยรับใช้เรื่องส่วนตัว ของนายตลอดจนถึงพวกญาติกาของนาย ฉะนั้น ลักษณะหัวหน้าที่จะสร้างศรัทธาจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิต ความดำรงอยู่ และความวัฒนา สถาวรของหน่วยงานเป็นอย่างมาก และจะส่งผลถึงประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมอีกด้วย

ศรัทธาในเพื่อนร่วมงาน

คนไทยนั้นถือว่า กบหงส์ก็เป็นหงส์ กบกา ก็เป็นกาไปด้วย ฉะนั้นหากสร้าง หน่วยงานให้คนดี ๆ มาอยู่ แล้วจะเป็นการสร้างศรัทธาที่จะดึงดูดคนดี ๆ ให้มาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และในคติความนึกของคนดีนั้น ย่อมพอใจจะอยู่ร่วมกับมิตรดี มีกัลยาณธรรมยิ่งกว่าสิ่งใด ถึง แม้ว่าจะต้องทำงานอย่างแสนเหนื่อยยาก ถึงแม้ว่านายจะหย่อนยานในการสร้างศรัทธา แต่ถ้า เพื่อนร่วมงานดีก็อาจจะดึงกันไว้ได้ เหมือนแพไม้ค้ำมีเชือกมัดแน่นแล้ว แม้คนคุมจะไม่ดี

ทำให้ถูกกระแสน้ำเชี่ยวสัปดาห์ก็ยิ่งแตกยาก ในทำนองเดียวกัน ถ้าหน่วยงานนั้นส่งเสริมคนประเภท “ดินเตี้ย ดินมาก ปากสอพลอ” แล้วในไม่ช้า คนดี ๆ ก็ยอมเสื่อมศรัทธา เพราะคนดียอมจะไม่ยืนติดกับคนชั่วได้ยั่งยืน ก็อาจจะหาทางปลีกตัวไปเสียก่อน มิฉะนั้น จะพลอยเสื่อมเสียไปด้วย ทำนองปลาร่วมช้อง หรือใบคาห่อปลาร้า

ในวงราชการ มีข้าราชการอยู่ทั้งทหาร ตำรวจ พลเรือน ทุกแขนงก็ตกราว ๆ สามแสนเศษ ในจำนวนนี้ก็ต้องยอมรับในหลักการว่า มีผู้ที่มีคุณสมบัติและคุณธรรมต่าง ๆ นานาจิตต แต่ก็ต้องยอมรับในหลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่งว่า ข้าราชการเป็นผู้ที่อุทิศตนมารับราชการ เพื่อยังประโยชน์ต่อส่วนรวม เพื่อเสียสละแก่ชาติบ้านเมือง มิใช่เพื่อประดับบารมีหรือส่งเสริมจักรวรรดิอิทธิพลของผู้ใด ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นนายใหญ่โตสูงยศศักดิ์สักเพียงไหน ฉะนั้น จะปล่อยให้เขาอดหยากขาดความก้าวหน้าตามควรแก่ฐานะารูป ตำแหน่ง ไม่ไหวเหมือนเข็นครกขึ้นภูเขาอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่บุคคลอีกบางคนบางกลุ่มได้ดิบได้ดี เพราะรับใช้นายเป็นส่วนตัว เพราะเป็นญาติ เป็นมิตร เป็นที่สนิทชิดชอบของครอบครัวของนาย หากการเป็นเช่นนี้จะหวังให้ราชการเป็นราชการได้อย่างไร

ศรัทธาในตัวเอง

ในบรรดาศรัทธาทั้งหลายนั้น แม้จะมีความสำคัญมาก ๆ ด้วยกันทั้งนั้นก็ตาม แต่ก็มิใช่น่าคิดว่าศรัทธาในตัวเองนั้น ควรจะสูง (noble) กว่าศรัทธาอื่น ๆ เพียงใดหรือไม่ เราเชื่อว่าคนเรามีความสำนึก (consciousness) ความรู้สึกผิดชอบ (conscience) ความรู้สึกรู้ชั่ว อย่างที่พุทธมามกะเรียกว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” หรือที่คริสตศาสนิกเรียกว่า “พระเจ้าอยู่ในตัวเรา” นอกจากนั้น ก็ยังต้องมีความรู้จักเคารพตัวเอง (self-respect) ที่จะทำให้เกิดมี หิริโอตตัปปะ กลัวและอายต่อกรรมชั่ว และสำหรับผู้มีวิชาความรู้ก็ต้องมีความศรัทธาในวิชาชีพของตนด้วย แพทย์จะรักษาคนไข้ได้อย่างไร ถ้าไม่เชื่อในวิชาของตน และจะเป็นแพทย์ที่ดีอย่างไร โดยไม่มีจรรยาแพทย์ ศรัทธาในตัวเองนี้จึงเป็นประเด็นที่น่าคิด ปัญหา น่าขบ จึงอยากขอให้ช่วยกันพิจารณาให้มากสักหน่อย

ตามปรกติคนมีวิชาความรู้ น่าจะมีความสำนึกผิดชอบ (conscience) สูง ถ้าทำอะไรไม่ดีก็จะต้องถูกตำหนิว่าเป็นคนไม่รู้ เพราะสัจจะย่อมนำมาซึ่งปัญญา (Lux et veritas) และ

ย่อมเตือนตนให้สำนึกรับผิดชอบอยู่เสมอ ไม่มีวันเลือน (Verita Filia Temporis—Truth is the daughter of time หรือ—สัจจา เว อมตา) ฉะนั้น เมื่อทำผิด ความชั่วนั้นจะเกาะกินจิตใจลงไปลึกซึ้งกว่าผู้มีปัญญาน้อย ดังจะเห็นได้จากเรื่องจริงดังต่อไปนี้

เมื่อสี่ห้าปีที่แล้วมีเรื่องกรีกโครมในสหรัฐอเมริกา คือศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบียผู้หนึ่งไปตอบปัญหาชิงรางวัลทางโทรทัศน์ จนมีชื่อเสียงโด่งดังมาก เพราะตอบปัญหาได้ตลอดมาทุกอย่าง ถึงตอนยากก็คิดนานคู้ตื่นตื่น กว่าจะตอบไม่ทันเวลา กว่าจะถูกริบเงิน จึงเป็นรายการที่ตื่นตื่นน่าดูมีคนติดตามมากมายที่สุดรายการหนึ่ง ต่อมาปรากฏว่าแท้ที่จริงแล้วมีการตกลงกันอยู่หลังฉากระหว่างศาสตราจารย์ผู้นั้นกับบริษัทโทรทัศน์ ประชาชนทั้งหลายจึงกระวนกระวายใจมาก ไม่ทราบว่ามีใครผิดใครถูก ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ก็มีการอภิปรายกันมาก เพราะที่จริงก็ไม่ผิดกฎหมายแต่อย่างใด ปัญหาอยู่ที่ว่า ศาสตราจารย์ไปแสดงโทรทัศน์ให้คนหลงเชื่อว่าตนฉลาดเป็นอัจฉริยะบุคคลนั้นผิดศีลธรรมหรือไม่ เรื่องการคาดหมายอยู่หลายสัปดาห์จนกระทั่งศาสตราจารย์ ฮาน เจ. มอร์แกนธา แห่งมหาวิทยาลัยชิคาโกมาชี้ทางให้ โดยท่านพิจารณาว่าผิดแน่ เพราะศาสตราจารย์นั้นโดยภาวะรับผิดชอบต้องเป็นผู้ที่เสนอข้อเท็จจริงตามที่ตนเชื่อถือโดยบริสุทธิ์ใจ (Professor — one who professes the truth as he sees it) มหาวิทยาลัยโคลัมเบียจึงได้ปลดศาสตราจารย์ผู้นั้นออกไป

สองหันมาดูสังคมไทยเราบ้าง ปทัณฐานของศาสตราจารย์คืออาจารย์ผู้ทรงความรู้แตกฉานในศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งนั้น คือการปฏิบัติตามหลักในทศหก (ที่ชนิกาย ปาฎิกวรรค) ซึ่งถือว่าอาจารย์เป็นทศเบ็องขวา มีหน้าที่ต้องอนุเคราะห์แก่ศิษย์ 5 สถานคือ ให้คำแนะนำสั่งสอนดี ให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนดี สั่งสอนศิลปวิทยาให้โดยสิ้นเชิงไม่บิดบังอำพรางยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในเพื่อนฝูง และทำความป้องกันในทิศทั้งหลายให้ คือศิษย์จะไปทางไหนก็หาทางช่วยเหลือไม่ให้ตกทุกข์ได้ยาก ได้รับแต่ความสะดวก ฉะนั้น ในสาระสำคัญหน้าที่ของศาสตราจารย์ไทยจึงไม่ต่างกับ Professor ฝรั่งเศสที่ต้องสั่งสอนศิลปวิทยาต่างๆ ที่ศิษย์มีประโยชน์แท้จริงแก่ศิษย์โดยไม่ปิดบัง การจะอ้างว่าจะเอาอย่างเมืองฝรั่งไม่ได้เสมอไป จึงฟังไม่ขึ้น เพราะคุณธรรมความดี (virtue) ของมนุษย์ที่ศรัทธาแล้วย่อมเหมือนกัน เราจะรับว่าเราเลวกว่าฝรั่งได้อย่างไร หากอาจารย์หรือศาสตราจารย์เป็นคนมีมโนสำนึก ไม่ชี้ทางดูให้แก่ศิษย์แล้วจะมีเลวกว่าที่คนเขาคิพระทุศีลว่า “มือถือสาก ปากถือศีล” เสียอีกหรือ

มาถึงขั้นที่ท่านผู้อ่านคงเห็นแล้วว่า ศรัทธาในตัวของตัวเองนี้เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เป็นเรื่องของเกียรติ ของความเคารพในศักดิ์ศรีของตัวเอง และไม่มีใครจะปกป้องรักษา หรือเสริมสร้างศรัทธาให้ได้ดีกว่าตนเอง

ศรัทธาดี

เมื่อได้แยกพิจารณาศรัทธาทั้งสองอย่างแล้ว ต่อไปนี้ก็จะได้นำมาพิจารณารวมกัน ท่านย่อมจะเห็นแล้วว่า งานจะเกิดขึ้นที่สุกถ้าหากมีศรัทธาทั้งสองพร้อมเพรียงกันบริบูรณ์ แต่ถ้าศรัทธาอย่างใดอย่างหนึ่งหย่อนยานลงแล้ว ผลงานย่อมจะตกต่ำลงตามส่วน แม้อีกสามส่วนจะคงที่อยู่ ก็จะดีเสมือนมันคงอยู่ที่หลักไม่ได้ นอกจากนี้หากศรัทธาในด้านหนึ่ง ค้านโคขาดสะบั้นลงโดยสิ้นเชิงแล้ว ศรัทธาทั้งสามอย่างย่อมจะไม่อาจเกาะกันอยู่ได้ต่อไป เปรียบเสมือนพระรัตนตรัย และ The Trinity จะขาดไปเสียสักดวงหนึ่งดวงใดแล้วจะคงเป็น พระศาสนาต่อไปหาได้ไม่

ในกรณีที่หน่วยงานแห่งใดเกิดความเสื่อมศรัทธาในผู้บังคับบัญชาอย่างรุนแรงแล้ว บรรดาผู้ใต้บังคับบัญชาย่อมบังเกิดกริยาและปฏิกริยากันต่าง ๆ นานา ทั้งด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต และกริยาอาการที่แสดงออกมา เมื่อจิตไม่สบาย กายก็มีการหวั่นไหว เช่น มีอาการนอนไม่หลับ ปวดหัว ปวดท้อง ท้องเสีย สะอึก กล้ามเนื้อกระตุก ฯลฯ อย่างที่เรียกว่า Psychosomatic เมื่อมาปฏิบัติราชการก็มีปฏิกริยาแปลก ๆ สถาบันที่ทุกคนเคยมีความสุขกลายเป็นคล้ายบ้านร้างเรือนเย็น มีการบึงตึงต่าง ๆ นานา หรือบางคนต้องหันเข้า ฟังสุรา อันอาจสรุปได้ง่าย ๆ ว่า การขาดหรือเสื่อมศรัทธาย่อมเป็นผลเสียต่อสถาบันและ การงานอย่างแน่นอน

เท่าที่ประสบมา คนเราไม่ได้ทำงานเพื่อเงิน เพื่อยศ เพื่ออำนาจเสมอไป เพราะมีงานอีกมากมายชนิดที่ต้องการความมานะอดุสสาหะ ความเสียสละในความสุขต่าง ๆ แม้แต่ชีวิตและเลือดเนื้อ งานอย่างหลังนี้ไม่มีเงินจำนวนใด ยศ และอำนาจขนาดไหน จะมาตอบแทนได้ แต่ก็มีคนทำ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความคิด มีอุคมคติ มีความเชื่อมั่นในกิจการที่เขาทำอยู่ คือมีศรัทธา ฉะนั้น หากมีผู้นำที่ดีแล้ว อย่าว่าแต่จะไม่ได้รับเงินทอง ยศ

อำนาจเลย แม้แต่ชีวิตและร่างกายก็ยินดีพลีให้ได้ ชาติ ศาสนา และลัทธิการเมืองก่อกำเนิด
 มาในโลกนี้ด้วยความเสียสละอย่างเอกอุษฎ์ทั้งนั้น ฉะนั้น สามีหาอะไรกับหน่วยงานธรรมดา
 จะไม่มีคนทำงานด้วยความมานะอุตสาหะ และความเสียสละในแรงกายแรงใจเชี่ยวชาญหรือ

จริงอยู่ ผู้นำที่ดีๆ ที่เป็นอัจฉริยะย่อมหาได้ยาก แม้ทัพที่สามารถอย่างอเล็ก-
 ซานเดอร์ ฮานนิบาล ซีซาร์ นโปเลียน พระนเรศวรมหาราช รุนสเทกท์ รอมเมลดท์ ฯลฯ
 นักการเมืองที่ชาญฉลาดอย่าง ทุยเลอร์ริงส์ บิสมาร์ค คาร์ล มาร์กซ เซอร์คิล โรสเวลต์ ฯลฯ เจ้าหน้าที่
 ที่รักใคร่ลูกน้องอย่างขุนรามคำแหงมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ของไทย เล่าปี่ หรือพระยาน้อยในวรรณคดี ย่อมหาได้ยากมาก และลูกน้องทั้งหลายจะไป
 คอยตามหานายชนิดนี้ก็จะเชื่อว่าคบเลือกนายเปล่าๆ แต่นายจะทำอะไรให้ผู้ใต้บังคับบัญชา
 ไม่ได้บ้างเชี่ยวชาญ ทั้งในบริษัทเล็กๆ แห่งหนึ่งซึ่งฐานะไม่ค่อยค้ำนายห้างไม่มีทางจะขึ้น
 เงินเดือนให้ผู้ช่วยได้ ก็อุทิศสัจทำคุณแก่ส่วนส่วนตัวมาให้ใช้ร่วมกัน เพียงเท่านั้นก็แสดงน้ำใจ
 มากแล้วมิใช่หรือ คนเราไม่มีใครอยากประพฤติตนเป็นกบเลือกนาย แต่คนที่ไหนจะยอม
 เป็นทาสของตั้งโต๊ะผู้ทรยศ จะเป็นลูกน้องของโจโฉผู้ไม่ยอมให้ใครตีกว่า หรือฮิตเลอร์
 มุสโสลินีผู้มีจิตทราม

ก่อนจะยุติก็ใคร่จะขอเรียนว่า ศรัทธาไม่ได้เกิดขึ้นเอง ศรัทธาเป็นสิ่งที่เสริม
 สร้างขึ้นมาในระยะเวลาอันนาน แม้แต่ศรัทธาในตัวเองก็มาภายหลังเกิดและรับการศึกษา
 อบรมแล้ว มนุษย์ย่อมต้องมีศรัทธา ถ้าขาดหรือเสื่อมศรัทธาอย่างหนึ่งเรื่องหนึ่งก็ต้องหามา
 ทดแทนเพิ่มเติม ศรัทธาทำให้ใจเต้น ทำให้เกิดความรัก ซึ่งมนุษย์จะขาดเสียไม่ได้ พระเจ้า
 เฟรดเคอริกมหาราชเคยทดลองมาแล้ว พระองค์อยากทราบว่าคนเราที่เติบโตมาโดยไม่มี
 ความรักเลยจะเป็นคนอย่างไร จึงทรงเปิดโรงเรียนเด็กที่มีอาหารและความสะดวกสบาย
 พร้อมมูล แต่ทรงห้ามไม่ให้คนเลี้ยงแสดงความรักความเอาใจใส่ ไม่ให้พูดด้วย การวิจัยเรื่อง
 นี้ไม่ได้ผลจนแล้วจนวนรอด เพราะไม่มีเด็กคนใดมีชีวิตรอดอยู่เลยจนคนเดียว ความรักและ
 ศรัทธาปสาทะจึงเป็นสิ่งที่เราเรียกว่าน้ำใจ เพราะเป็นน้ำที่ชะโลมใจ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตเสมือน
 น้ำที่หล่อเลี้ยงพืชและสัตว์ทั้งปวงให้ยังชีพอยู่ได้

อมร รักษาสัตย์